

Словник-довідник анормативів як засіб удосконалення культури професійного мовлення майбутнього вчителя

У статті досліджується проблема формування нормативного мовлення майбутніх учителів початкових класів. Її актуальність визначається потребою держави у кваліфікованих педагогах з високим рівнем комунікативних умінь. Пропонується один з ефективних шляхів удосконалення професійного мовлення вчителя – робота зі словником-довідником ненормативних слів і словосполучень. Обґрунтовується доцільність його застосування, описується методика укладання та прийоми використання на заняттях з методики навчання української мови, сучасної української мови та української мови за професійним спрямуванням. Особлива увага приділяється алгоритму діяльності студентської пошуково-дослідницької групи з виявлення типових помилок у мовленні практикантів, учителів і викладачів, маркування дібраного негативного мовного фактажу відповідно до типів мовленнєвих помилок та оформлення результатів роботи у вигляді словника-довідника. Детально описується методика використання укладеного словника на культуромовних п'ятихвилинках шляхом застосування таких прийомів роботи, як «Лікнеп» (ліквідація неправильностей), «Дуель», «Усуваємо з педагогічної ниви камені спотикання», «Я знаю, чому так, а не інакше», «Решето».

Ключові слова: культура мовлення, нормативність, норми української літературної мови, ненормативні одиниці мови (анормативи), словник-довідник.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кардинальні зміни в суспільному житті України, пов'язані з розбудовою незалежної держави, зобов'язують кожного її громадянина досконало володіти національною мовою, дотримуватись вимог культури мовлення, основною серед яких є правильність (нормативність) – тобто відповідність єдиноприйнятним правилам вимови слів, їх змінювання, сполучення з іншими лексемами, побудови речення.

Особливо високі вимоги щодо дотримання норм української мови ставляться до мовлення педагога, адже, припускаючись мовленнєвих помилок, учитель не тільки не формує в учнів потреби в оволодінні нормами сучасної літературної мови, а й спонукає їх до засвоєння неправильних мовних зразків. Зрозуміло, що кожен педагог, зокрема й вчитель початкових класів, повинен бути лінгвістично підготовленим і добре володіти нормами літературної мови.

На жаль, як свідчать власні спостереження та спеціальні дослідження, проведені окремими науковцями, стан дотримання норм української літературної мови в педагогічній сфері далекий від ідеального. Так, Л. Струганець виявила, що середній показник рівня володіння мовою вчителями різних спеціальностей західного регіону України становить 53,5 % [6, с. 15], а Л. Златів підрахувала, що лише у 14,5 % випускників вищих педагогічних закладів рівень культури мовлення можна вважати високим [3, с. 287].

Важливість дотримання педагогом норм української мови, з одного боку, та недостатній рівень їх засвоєння – з іншого, роблять актуальною проблему пошуку шляхів удосконалення нормативного мовлення майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовленнєвої майстерності педагога була предметом уваги М. Алефіренка, Н. Бабич, О. Біляєва, І. Дроздової, М. Пентилюк, Л. Струганець, І. Хом'яка та ін. дослідників, у працях яких окреслюються якості культури професійного мовлення та звертається увага на типові порушення літературних норм. Певні шляхи підвищення культури мовлення студентів філологічного факультету накреслила Л. Златів [3]; методику вдосконалення культури мовлення майбутніх учителів-філологів в умовах білінгвізму розробила Т. Окуневич [5], особливості культуромовної підготовки вчителів початкових класів в умовах діалектного

впливу розкрила К. Климова [4]; низку порад вчителю щодо оволодіння культурою професійного спілкування запропонувала С. Дубовик [2].

Однак, незважаючи на певні успіхи у розв'язанні проблеми удосконалення культури мовлення майбутнього вчителя, методика розвитку й формування вмінь і навичок культури мовлення у студентів вищих навчальних закладів педагогічного спрямування залишається недостатньо дослідженою, не визначені критерії відбору завдань і дидактичного матеріалу для культуромовної роботи, не з'ясовано місце цієї роботи в навчальному процесі. Окреслені питання потребують вирішення.

Мета і завдання статті. Мета статті – поділитися досвідом роботи зі словником анормативів як ефективним засобом усунення типових помилок з професійного мовлення майбутнього вчителя початкових класів. Поставлена мета досягається шляхом розв'язання таких завдань: 1) теоретично обґрунтувати методичну доцільність укладання й застосування словника типових мовленнєвих помилок у професійному мовленні вчителя; 2) описати методику його укладання; 3) запропонувати низку прийомів роботи із зібраним мовним матеріалом (антиприкладом).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Накопичений нами досвід свідчить про те, що ефективним шляхом удосконалення нормативного мовлення студентів є залучення їх до проектної діяльності з укладання словника анормативів у професійному мовленні вчителя та активне використання результатів виконаної роботи в навчальній практиці. Суть цієї діяльності в тому, що з ініціативних, філологічно обдарованих студентів створюється спеціальна пошуково-дослідницька група, мета якої – виявити типові помилки (ненормативні одиниці, анормативи) у мовленні студентів, учителів, викладачів, з'ясувати єдиноправильні варіанти їх усунення та донести результати своєї праці до студентського загалу (ідея створення такого словника запозичена у О. Сербенської [1]). Реалізація поставленої мети здійснюється у чотири етапи: 1) опрацювання літератури з проблем культури мовлення; 2) спостереження за мовленням студентів і добір негативного мовного фактажу (антиприкладів); 3) аналіз дібраних ненормативних слів і виразів та їх маркування відповідно до типів мовленнєвих помилок; 4) оформлення результатів роботи у вигляді словника-довідника ненормативних слів і словосполучень.

Результатом такої проектної діяльності пошуково-дослідницької групи стає «Словник-довідник анормативів у професійному мовленні вчителя», куди увійдуть зібрані її членами помилкобезпечні комунікативні формули (словесні стереотипи), властиві педагогічній сфері діяльності людини, зокрема вчителям початкових класів. Увесь фактичний мовний матеріал доцільно розподілити на дві колонки: у лівій подати окремі слова, невласливі українській мові, чи вчительські комунікативні формули (словосполучення та навіть цілі речення) з типовою мовленнєвою помилкою, а в правій – літературні відповідники цих мовних одиниць. Для швидкого орієнтування ненормативні слова варто виділити жирним курсивом і розташувати в алфавітній послідовності.

Щоб наблизити студентів до усвідомленого засвоєння норм української літературної мови та надати словникові більшого практичного значення, доцільно біля кожної ненормативної мовної одиниці, розміщеної в лівій колонці, подати в дужках умовну позначку мовленнєвої помилки відповідно до мовних рівнів. Зокрема, орфоепічну помилку позначити літерою О, акцентологічну – А, лексичну – Л, фразеологічну – Ф, словотвірну – С.т., морфологічну – М, синтаксичну – С. Найпоширеніші помилки – лексичні – варто конкретизувати за такими різновидами: уживання слова у невласливому йому значення (Л-1); порушення лексичної сполучуваності слова (Л-2); калька з російської мови (Л-3); росіянізм (Л-4); уживання зайвого слова – плеоназм (Л-5).

Наведемо фрагмент такого словника-довідника.

Б

Неправильно	Правильно
• Розповідати <i>ба́йки</i> (А)	• Розповідати байк <u>і</u>

<ul style="list-style-type: none"> • Чи є <i>бажаючі</i> відповідати? (С.т.) • Усі <i>бажаючі</i> (С.т.) • Не <i>балуйся</i> (Л-4) • <i>Батьківські</i> збори (А) • <i>Без</i> чверті дванадцята (С) • <i>Без</i> п'ятнадцяти дванадцята (С) • <i>Беремо, берете</i> (А) • <i>Бігло</i> ознайомитися (Л-4) • <i>Бігло</i> читати (Л-4) • <i>Біля</i> п'ятдесяти учнів (С) • Зубна <i>біль</i> (С) • <i>Більша половина</i> учнів (С) • Зупинимось на цьому <i>більш</i> <i>детальніше</i> (М) • <i>Більше</i> чотирьох років (С) • <i>Більшість</i> учнів виконали завдання (С) • <i>Благополуччя</i> (Л-4) • <i>Бодрий</i> (Л-4) • <i>Болюче</i> питання (С.т.) • <i>Брюки</i> (Л-4) • <i>Бувший</i> учень (С.т.) • Номер <i>будинка</i> (М) • Ськ – <i>буде</i> суфіксом (Л-5) • <i>Було</i> (А) 	<ul style="list-style-type: none"> • Хто <i>бажає</i> відповідати? • Усі <i>охочі</i>; усі, хто <i>бажає</i> • Не <i>пустуй</i> • <i>Ба́тьківські</i> збори • <i>За</i> чверть дванадцята • <i>За</i> п'ятнадцять хвилин дванадцята • <i>Беремо́, беретé</i> • <i>Побіжно</i> ознайомитися • <i>Швидко</i> читати • <i>Близько</i> п'ятдесяти учнів • Зубний <i>біль</i> • <i>Більше</i> половини учнів • Зупинимось на цьому <i>більш</i> <i>детально</i> • <i>Більше</i> як чотири роки • <i>Більшість</i> учнів виконала завдання • <i>Добробут</i> • <i>Бадьорий</i> • <i>Наболіле</i> питання • <i>Штани</i> • <i>Колишній</i> учень • <i>Номер</i> будинку • Ськ – <i>суфікс</i> • <i>Було́</i>
---	--

Роботу з укладеним словником можна здійснювати у процесі вивчення таких курсів, як «Українська мова за професійним спрямування», «Сучасна українська мова» та «Методика навчання української мови».

Починати її варто з презентації напрацювань студентської пошуково-дослідницької групи і робити це доцільно вже на першому занятті з дисципліни. Перед цим наголошуємо, що мова – це засіб педагогічної праці, а тому навіть ідеальне знання основ методики не дасть бажаних результатів, якщо мовлення вчителя не відповідатиме літературним нормам. Далі, ознайомлюючи студентів з розподілом рейтингових балів за видами навчальної діяльності, повідомляємо про своєрідні штрафні санкції: зняття балів за порушення норм літературної мови. У такий спосіб створюємо в майбутніх учителів установку на опанування нормативного мовлення.

З метою переконання в актуальності поставленого завдання пропонуємо студентам здійснити самодіагностику своєї культуромовної компетенції. Для цього просимо їх перекласти українською мовою вирази, які вчителю доводиться вживати у своєму професійному мовленні ледве не щодня: *ответ правильный, желающие отвечать, смешал правила, следующее упражнение, незнание правил обусловило ошибки, познакомиться из содержанием параграфа, выразительное чтение, дежурный ученик, развитие связной речи* тощо.

Висновки, зроблені кожним студентом після перевірки такого завдання, стануть основою для серйозних роздумів майбутніх учителів над особливостями їхнього мовлення, спонукатимуть до роботи з його вдосконалення.

Зразу ж інформуємо студентів про основний шлях досягнення поставленої мети: треба навчитися контролювати себе, особливо під час вживання так званих помилконебезпечних слів і словосполучень, тобто таких одиниць мови, у яких найчастіше спостерігається порушення літературних норм. Але свідомого самоконтролю можна

домогтися лише тоді, коли знаєш типові помилки та способи їх усунення. Саме цю інформацію можна почерпнути зі словника-довідника аномативів у професійному мовленні вчителя, створеного студентською пошуково-дослідницькою групою. Далі здійснюється презентація словника, ознайомлення з особливостями його будови.

Після цього закликаємо студентів долучитися до його поповнення. Для цього пропонуємо факультативне завдання, за виконання якого можна наприкінці семестру отримати бонусні бали: збір матеріалів до цього словничка. Кожна помилка паспортизується на окремі картці з такими рубриками: 1) слово чи вираз з порушеною літературною нормою; 2) відредагований варіант; 3) адреса помилки; 4) хто виявив. Така форма роботи привчає студентів бути більш уважними як до власного, так і чужого мовлення, а також виробляє вміння працювати з різними словниками та довідниками з культури мовлення.

Важливим елементом цілеспрямованої роботи з удосконалення нормативного мовлення студентів-філологів можуть стати культуромовні п'ятихвилинки на кожному занятті з використання словника аномативів. Наведемо кілька орієнтовних завдань для таких п'ятихвилин.

1. Прийом «Лікнеп» (ліквідація неправильності). Студенти об'єднуються в групи, кожна з яких одержує текст професійного спрямування, спотворений суржиком. Потрібно відредагувати висловлювання, звертаючись в разі потреби до словника аномативів. Наведемо приклад такого тексту: *Сьогодні на уроці української мови я попутав всі правила вживання апострофа, не зміг вірно відповісти на задані вчителем питання, не сказав, до якої частини мови відноситься слово «швидко» та яким членом речення воно являється. А ще завдяки запізненню отримав зауваження від директора школи.*

2. Прийом «Дуель». Викладач зачитує слова чи стійкі сполучення, вміщені в лівій колонці словника (тобто аномативи), почергово адресуючи їх студентам. Їхнє завдання – швидко усунути мовленнєву помилку. Студент витримав «постріл» викладача, якщо одразу ж назвав потрібне слово чи правильний вислів.

3. Прийом «Усуваємо з педагогічної ниви камені спотикання». Поділивши студентів на групи, даємо кожній з них завдання вибрати зі словника аномативів ті помилконебезпечні мовні одиниці, які стосуються певної типової для професії вчителя мовленнєво-педагогічної ситуації, як-от: «Учитель запитує», «Учитель дає команду (пояснює новий матеріал, оцінює відповідь школярів, характеризує учня, планує навчально-виховну роботу)». Комунікативні ситуації можна виділити й за іншими критеріями, наприклад: за етапами уроку; за навчальними предметами; за темами з тієї чи іншої навчальної дисципліни тощо.

4. Прийом «Я знаю, чому так, а не інакше». Викладач називає кілька антиприкладів на одне й те ж правило і пропонує студентам пояснити причину помилки й назвати спосіб її усунення.

5. Прийом «Решето». Студенти отримують завдання «просіяти» запропоновані словосполучення, тобто виписують лише ті, що побудовані правильно. Мовний матеріал для такого завдання береться зі словника аномативів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запропонована у статті робота зі словником аномативів у професійному мовленні вчителя, безумовно, не вичерпує усіх резервів формування культури мовлення у студентів, однак допоможе майбутньому педагогу перевірити свою культуромовну компетенцію, визначити її рівень і, в разі потреби, – засвоїти нормативні слова та вирази, типові для мовлення вчителя, а отже – піднести культуру свого мовлення.

Джерела та література

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: посібник / [за ред. О. Сербенської]. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.

2. Дубовик С. Культура професійного мовлення педагога / Світлана Дубовик // Початкова школа. – 2014. – № 12. – С. 1-4.

3. Златів Л. М. Рівень культури мовлення студентів-випускників філологічного факультету та шляхи його підвищення / Л. М. Златів // Динамічні процеси в граматиці і лексичному складі сучасних слов'янських мов : зб. наук. праць учасників Міжн. наук. конф., присвяченої пам'яті проф. К. Ф. Шульжука (Рівне, 19-20 травня 2011 р.). – Рівне, Оломоуць : Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – С. 286-288.

4. Климова К. Я. Формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів в умовах говірок Житомирщини : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 3.00.02 / К. Я. Климова; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2000. – 19 с.

5. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Т. Г. Окуневич. – Херсон, 2003. – 20 с.

6. Струганець Л. Культуромовна діяльність учителя (Соціолінгвістичний аспект) / Любов Струганець // Дивослово. – 1997. – № 11. – С. 15-17.

References

1. Antysurzhuk. Vchymosja vvichlyvo povodytys' i pravyl'no govoryty: posibnyk / [za red. O. Serbens'koi']. – L'viv: Svit, 1994. – 152 s.

2. Dubovyk S. Kul'tura profesijnogo movlennja pedagoga / Svitlana Dubovyk // Pochatkova shkola. – 2014. – № 12. – S. 1-4.

3. Zlatic L. M. Riven' kul'tury movlennja studentiv-vypusknikiv filologichnogo fakul'tetu ta shljahu jogo pidvyshhennja / L. M. Zlatic // Dynamichni procesy v gramatyци i leksychnomu skladi suchasnyh slov'jans'kyh mov : zb. nauk. prac' uchasnykiv Mizhn. nauk. konf., prysvjachenoi' pam'jati prof. K. F. Shul'zhuka (Rivne, 19-20 travnja 2011 r.). – Rivne, Olomouc' : Vyd-vo nac. un-tu «Ostroz'ka akademija», 2011. – S. 286-288.

4. Klymova K. Ja. Formuvannja kul'tury movlennja majbutnih uchyteliv pochatkovykh klasiv v umovah govirok Zhytomyrshhyny : avtoref. dys... kand. ped. nauk : spec. 3.00.02 / K. Ja. Klymova; In-t pedagogiky APN Ukrainy. – Kyi'v, 2000. – 19 s.

5. Okunevych T. G. Kul'tura movlennja majbut'nogo vchytelja-slovesnyka v umovah ukrai'ns'ko-rosijs'koi' dvomovnosti : avtoref. dys... kand. ped. nauk : spec. 13.00.02 / T. G. Okunevych. – Herson, 2003. – 20 s.

6. Struganec' L. Kul'turomovna dij'al'nist' uchytelja (Sociolingvistycznyj aspekt) / Ljubov Struganec' // Dyvoslovo. – 1997. – № 11. – S. 15-17.

Федчук Л. И. Словарь-справочник анормативов как средство усовершенствования культуры профессиональной речи будущего учителя. В статье исследуется проблема формирования нормативной речи будущих учителей начальных классов. Её актуальность определяется потребностью государства в квалифицированных педагогах с высоким уровнем коммуникативных умений. Предлагается один из эффективных путей усовершенствования культуры профессиональной речи учителя – работа со словарём-справочником ненормативных слов и словосочетаний. Обосновывается его целесообразность, описывается методика составления и приёмы использования на занятиях по методике преподавания украинского языка, современному украинскому языку и украинскому языку профессиональной направленности. Особое внимание уделяется алгоритму деятельности студенческой поисково-исследовательской группы по выявлению типических ошибок в речи практикантов, учителей и преподавателей, маркирования собранного негативного языкового фактажа в соответствии с типами речевых ошибок и оформления результатов работы в форме словаря-справочника. Детально описывается методика использования составленного словаря на культуроязыковых пятиминутках путём применения таких приёмов работы, как «Ликнеп» (ликвидация неправильностей), «Дуэль», «Устраняем с педагогической нивы камни преткновения», «Я знаю почему так, а не иначе», «Решето».

Ключевые слова: культура речи, нормативность, нормы украинского литературного языка, ненормативные единицы языка (анормативы), словарь-справочник.

Fedchuk L. I. The dictionary-handbook of non-normative words and phrases as means of improving the professional speech culture of the future teacher. In the article the problem of formation of normative speech in future primary school teachers is studied. Its relevance is determined by the needs of the qualified teachers with a high level of communication skills. The article offers one of the most effective ways to improve the professional speech culture of the teacher – the work with the dictionary-handbook of non-normative words and phrases. It substantiates its expediency, describes the methods of compiling, the techniques of its use at the lessons of teaching methodology Ukrainian language, the modern Ukrainian language and the Ukrainian language for professional orientation. The particular attention is paid to the algorithm activity of students' searching and researching team for

identifying typical speech errors in speech trainees, teachers and lecturers, marking negative-written language units according to the types of speech errors and writing down the results in the form of a dictionary-reference book. The method of using the established dictionary at the cultural linguistic five minutes drills with using such techniques as "Elimination of inaccuracy", "Duel," "Eliminating from the educational fields the stumbling stones," "I know why so and not otherwise" "Sieve" are described in details.

Key words: speech culture, normativity, norms of the Ukrainian literary language, non-normative language unit, dictionary-handbook.